

Lezárás dátuma: 2025. január 15.

.

A reflexió terei: az elmélet és a tapasztalat kölcsönhatása egy részvételi kutatásban

1. Bevezetés

Az egyén a nyelvi interakciói során olyan ideológiákat közvetít és reprodukál, amelyek az adott társadalmi és hatalmi struktúrákkal fonódnak össze. Ebből következik, hogy amikor egyes tudások társadalmilag bevetté válnak, más gondolatok korlátozódnak, stigmatizálódnak. Ha a fennálló diskurzusokat megkérdőjelezzük, a tudomány eredményeinek gyarapításán túl az egyenlőtlen társadalmi viszonyok javítását célozhatjuk. Ugyanis az így létrejövő diszkurzív tér olyan találkozási pont a szubjektumok között, amely lehetőséget kínál a lokalitás és a tudományos elméletek kölcsönhatásának elemzésére. Vagyis egy kutatásnak olyan elméleti koncepciók bevezetésére kell törekednie, amelyek nem uralkodnak a helyi tapasztalatokon, hanem párbeszédet folytatnak velük, hozzájárulva olyan kérdések feltárásához, amelyek a társadalmi igazságosságot és a nyelvi részvételt (Stroud 2001, Williams–Stroud 2015) mozdítják elő.

A társadalmi igazságosság kérdése mindig is meghatározó szerepet töltött be a szociolingvisztikában (pl. Gumperz 1982, Kontra 2018). Ennek az elköteleződésnek ad új keretet a dekolonizációs diskurzus. A dekolonizációs gondolatokat integráló nyelvészek szerint ugyanis ez a perspektíaváltás egy inkluzívabb, „felszabadítóbb” nyelvészethez járulna hozzá (pl. Charity Hudley–Mallinson–Bucholtz eds. 2024). A dekolonizációs nyelvészek munkájukban keresik a nyelvészetben keresztüli és a nyelvészetben belüli igazságosság előmozdításának lehetőségeit, távolodva azoktól a nyelvi ideológiáktól, amelyek a nyelvészet diszciplináját korlátozzák. A társadalmi igazságosság előmozdításának egy másik megközelítése a nyelvészeti etnográfiahoz kapcsolódik, amely a szubjektumok énikus tapasztalataiból és a lokalitás komplexitásából (Rampton et al. 2004) von le következtetéseket. Úgy gondolom, hogy bár a dekolonizációs megközelítésmód segíti a nyelv és a társadalom viszonyának értelmezését és a társadalmi igazságosság előmozdítását, értelmezési keretéhez mégis érdemes a kelet-európai kontextus jellemzőit figyelembe véve és kritikusan viszonyulni. Fontosnak tartom, hogy a dekolonizációs elméleti koncepciókat ne ragadjuk ki a kontextusból, hanem szorosan illesszük mellé az etnográfiai módszertant. Ennek oka, hogy a magyarországi többség és kisebbség viszonya nem írható le a globális déli függőségek; a fehér–fekete, gyarmatosító–gyarmatosított dichotómiák mentén, ettől eltérő társas és függőségi kapcsolat jellemzi a helyi viszonyokat. Ugyanis a többségnek jelölt csoport sokáig függőségi helyzetben volt a régió nagyhatalmaival és birodalmaival, az „imperialista törekvések és a birodalmi eszmékhez való ragaszkodás mégis bekapcsolta abba a történelembe, amelyből a rasszizáló diskurzusok születtek” (Mark et al. 2024: 8 saját ford.). Ezért azt javaslom, hogy a függőségi viszonyrendszerek vizsgálatában bevezetett fogalmakat (pl. *fehér* affektusok Bucholtz 2019, többségi [*fehér*] hallgatózó alak Flores–Rosa 2015)

dialogusban értelmezzük a nyelvészeti etnográfia egyénekre és szándékokra figyelő attitűdjével. Vagyis a társadalmi igazságosság diszkurzív terének előmozdítása nemcsak a fennálló diszkurzusok totalitárius természetének felismerését, hanem etikus odafordulást és inkluzivitást is jelent.

Az elmélet és tapasztalat kölcsönhatását egy kelet-magyarországi kisvárosban végzett nyelvészeti etnográfiai kutatás kontextusában ismertetem. Tiszavasvári egy Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei város, ahol kétnyelvű romák is élnek. A tiszavasvári kétnyelvű romák romaniul is beszélnek, amely a többségi nem romák által stigmatizált nyelvnek minősül (Heltai et al. 2023a: 42), mivel nem illeszthető bele az egynyelvűségi kategóriákba, például nincs sztenderdje, helyesírása. A Károli Gáspár Református Egyetem Transzlingváló Kutatócsoportja 2016 óta foglalkozik a tiszavasvári romani nyelvi gyakorlatokkal. A kutatócsoport jelenleg egy nyelvészeti etnográfiai folyóirat, a [Duj Dzséne – Ketten](#) szerkesztésével támogatja a lokális romani beszédmódokat. A szerkesztőbizottság (Kétháne: cigány–magyar közösség) tagjai tiszavasvári (roma és nem roma) civilek, egyetemi oktatók és egyetemi hallgatók, akik havonta vagy kéthavonta kétszer kétórás workshopok keretében üléseznek Tiszavasváriban. Ezeken az alkalmon a folyóiratunk szerkesztésén túl beszélgetünk a tiszavasvári roma–nem roma együttélésről, reflektálunk a várost alakító függőségi- és hatalmi rendszerek kérdéseiről. A folyóiratunk szerkesztése nem nyelvész civilekkel közös (kollaboratív) tevékenységen alapul, azaz részvételi szemléletű (Bodó et al. 2022: 68–69; Heltai 2021: 22). A résztvevő civilek tehát nem adatközlői, hanem aktív közreműködői a kutatási folyamatnak. Egyetemi hallgatóként számos módon segítem a kutatási folyamatot. 2022 nyara óta heti rendszerességgel részt veszek a Transzlingváló Kutatócsoport kutatószemináriumain. 2024 márciusa óta havi-kéthavi rendszerességgel két napot töltök Tiszavasváriban, ahol folyóiratunk szerkesztőbizottsági munkáját segítem; vállalom írást és lektori feladatokat, adatokat gyűjtök, a workshopok előkészítésében és lebonyolításában segídek.

Tiszavasváriban zajló kutatásunkat a nyelvi részvétel koncepciója (*linguistic citizenship* ford. Heltai et al. 2023b) határozza meg. A Stroud által bevezetett koncepció olyan intézményeken kívüli nyelvi gyakorlatokra utal, amelyek a marginalizálódott közösségek tagjainak hangját támogatják (Stroud 2017, Stroud–Kerfoot 2020). Központi kérdés, hogyan lehet egy olyan diszkurzív tér felé mozdulni, amelyben a mindennapi életben gyakorolt, nem sztenderdizált nyelvi erőforrásokra (is) sikeresen lehet támaszkodni (Heltai et al. 2023b: 188). Ez a megközelítés elősegíti, hogy a szubjektumok a nyelvi interakciókban etikusabban forduljanak egymás felé (Williams–Stroud 2015, idézi Heltai et al. 2023b: 188). A folyóirat célja, hogy a szö-

vegek ne csak a tudományos szféra tagjaihoz szóljanak, hanem szélesebb közönségeket is megszólítsanak. Például szeretnénk a tiszavasvári nem roma lakosság figyelmét felhívni a lokális romani beszédmódokra, és támogatni, hogy a helyi kétnyelvű romák sikeresen tudják a nem sztenderd beszédmódjaikat használni a város különböző tereiben. Mindez előirányozza egy olyan arculat és nyelv használatát, amely a szélesebb, nem egyetemi célcsoport számára is érthetőnek és relevánsnak bizonyul (Budach 2019: 204). Ezáltal közelebb kerülhet a folyóiratunk azokhoz a távlati célokhoz, amelyek a társadalmi párbeszéd előmozdítását és a tiszavasvári roma és nem roma közösségek közötti kölcsönös elfogadás erősítését szolgálják.

A kutatásomban egyrészt azt vizsgálom, hogy a Tiszavasváriban folytatott háromoldalú (nem roma helyiek – roma helyiek – nem helyiek) részvételi együttműködésünkben hogyan jelennek meg a függőségi viszonyok a roma kutatótársak narrált szövegeiben és interjúikban, milyen diskurzusstratégiák jellemzik nyelvi gyakorlataikat. Másrészt arra is fókuszálok, hogy a többségi nem roma egynyelvűségi ideológiák és *fehér* affektusok hogyan befolyásolják a lokális romani nyelv státuszát a városban. Érvelésem azon a tételen alapul, hogy a helyi kutatótársak megismertetése a dekolonizációs elméleti koncepciókkal a reflexió lehetőségét teremti meg, ugyanakkor az etnográfiai munkánknak elsősorban a lokalitás tapasztalataira kell támaszkodnia. Úgy vélem, hogy a workshopjaink diszkurzív tere lehetőséget teremt a tudásaink együttműködésére, az egyenlőtlenségből kiinduló lokális diskurzusok megingatására.

Egyetemi hallgató-kutatóként tisztában vagyok privilegizált státuszommal. Egyrészt hozzáféréssel rendelkezem a dekolonizációs elméletekhez és módszertanokhoz, másrészt egynyelvű nem romaként nem minősülök fajilag jelölt szubjektumnak. A kutatásban nem megfigyelő, hanem aktív közreműködő vagyok, és törekszem arra, hogy mindig az etikus viszonyulást, az inkluzivitást és a párbeszédet elősegítsem.

Az elméleti áttekintésben a dekolonizációs diskurzussal, és különösen annak szocio-lingvisztikai vonatkozásaival foglalkozom (2. fejezet). A *fehérség*-konceptiók kritikai bevezetése után a nyelvészeti etnográfia felé fordulok, és felhívom a figyelmet a közösségi együttműködés kulcsfontosságú szerepére a társadalmi igazságosság felé mozdulás vonatkozásában. Ezután a nyelvészeti etnográfiai kontextust és a dekolonizációs gondolatiságot a Tiszavasvári részvételi munka kontextusába is átvezetem (3. fejezet). A dekolonizációs fogalmakat szövegrészleteken keresztül elemzem a *Duj Dzséne – Ketten* folyóiratunk válogatott írásaiból. Emellett a szerkesztőbizottsági ülések reflexiós beszélgetéseiből is közlök adatokat (4. fejezet). Végül (5. fejezet) összefoglalom kutatásom eredményeit.

2. A dekolonizációs diskurzus

A dekolonizációs diskurzus nem önálló és lehatárolható diszciplínaként, sokkal inkább perspektívaváltásként értelmezendő. A Dél-Amerikából indult mozgalom és elméleti irányzat célja a globális észak által teret nyert elméleti konstrukcióktól való távolodás. Képviselői (köztük Aníbal Quijano, Catherine Walsh, Walter D. Mignolo) episztemológiai fordulatot hirdetnek a történetileg gyarmatosított szubjektumok és közösségek világértelmezési módjai és gyakorlatai felé mozdulva (pl. Mignolo 2018: 108). Azt a teret, amelyben ezek a szubjektumok léteznek, globális délnak nevezik. A globális dél geopolitikai konstrukció, amely a globális északhoz viszonyítva marginális, de alternatív lehetőségeket tartogató tér metaforájaként értelmezendő (Heugh et al. 2022: 4–5). Földrajzi értelemben azoknak a területeknek az összefoglaló neve, amelyet a közvélemény gyakran a harmadik világ elnevezéssel illet.

A szociolingvisztika „dekolonizációs fordulata” nagyjából a millenniumra tehető, ekkor vált egyes nyelvészek (pl. Blommaert 1999, Makoni–Pennycook 2006) munkáiban hangsúlyossá a metanyelvi rendszerek konstruáltsága. Makoni és Pennycook (2006: 11) felhívja a figyelmet, hogy olyan fogalmaknak és ideológiáknak a bevezetése globális délen, mint a sztenderdizáció vagy az írásbeliség (Romaine 1994-re hivatkozva), nem képes hitelesen reprezentálni Afrika nyelvi valóságát, és új metaforákra van szükség a nyelvi sokféleség vizsgálatában (Blommaert 2006). Bucholtz szerint csak akkor lehet a társadalmi igazságosság felé indulni, ha a szubjektumok megkérdőjelezzik azokat a „nyelvészeten belüli elnyomó ideológiákat és gyakorlatokat, amelyek korlátozzák a tudományág azon képességét, hogy a társadalmi igazságosság céljait szolgálja” (2024: 5). Heugh és munkatársai (2022) ezért arra buzdítják a társadalmi igazságosságra törekvő nyelvészeket, hogy gondolják újra a nyelvi koncepciókat déli perspektívák segítségével (2022: 14), erősítsék a globális észak és dél közötti szolidaritás lehetőségét, illetve elemezzenek olyan kontextusokat is, amelyeknek nincs klasszikus gyarmati múltjuk (Heltai 2024). Azonban ez az értelmezés kérdéseket vet fel, mivel Közép- és Kelet-Európa történetileg nem kapcsolódott a nyugat-európai gyarmatosításhoz és a transzatlanti rabszolgakereskedelelemhez (Mark et al. 2024: 4). Sušová-Salminen mégis úgy érvel (2012: 2), hogy a gyarmatosítás és öröksége a világrendszer teljes struktúráját és tudásrendszerét érintette, így a Közép- és Kelet-Európába tartozó országokat is, ugyanis ez a régió is integrálódott a gyarmatosítással párhuzamos, modernizmuson alapuló domináns világrendekbe és világértelmezési módokba. Ezt a régiót Mark és munkatársai félperifériának nevezik, és amellet érvelnek, hogy az itt létrejött nemzeti kultúrák hordozzák magukban a *fehér* felsőbbrendűséget és a modernizmu-

son alapuló ideológiákat gyarmatosított területek nélkül is (Mark et al. 2024: 7). Az sem elhanyagolandó tény, hogy az elmúlt évtizedek népmozgásai és az Európai Unió belüli migráció merőben átrendezte a monolingvális sémákra épülő nyelvi tereket (Bartha 2009: 145). A dekolonizációs diskurzus tehát nemcsak a globális déli többnyelvűség értelmezésében bizonyul releváns iránynak, hanem a globális észak és a félperiféria nyelvi tereinek és hatalmi viszonyainak vizsgálatára is alkalmazható. Hiszen a függőségi viszonyok, a társadalmilag bevett diskurzusokból való kimaradás és stigmatizáció nem feltétlenül csak a globális délt jellemző sajátosságok. Ezeknek a dekolonizációs koncepcióknak az egybecsengése inkább metaforaként értelmezendő, amely a globális északi makroszintek és az egyes lokális mikroszintek vonatkozásában is megfontolandó.

Így indokolhatóvá válik a különféle rasszio-nyelvészeti fogalmak bevezetése a félperifériás kutatási kontextusokba. A dolgozatban két ilyen dekolonizációs szemléletmódú koncepciót járok körül. Mindkettő a függőségi viszonyok és nyelvi egyenlőtlenségek komplexebb megértését támogatja, valamint kritikusan vizsgálja a szubjektumokat formáló nyelvet (pl. Bucholtz–Hall 2016). Egyfelől a *fehér* affektusokat (pl. Bucholtz 2019) vizsgálom. Bucholtz (2019) szerint a diszkriminatív társas gyakorlatok ugyanis nem feltétlenül egyéni szándékokból, hanem a rendszerekből erednek, így minden egyénre hatást gyakorolnak. Vagyis az affektusok meghaladják az egyéni érzelmeket, és rendszerszinten stabilizálódnak (Heltai et al. 2025), azt eredményezve, hogy a több strukturális hatalommal rendelkező szubjektumok nyelvi gyakorlatai látens módon, de a *fehér* affektusok körforgása által alakuljon. Vagyis a szubjektumok nem tudatos elkövetői és ágensei a dominánssá váló affektusok működésének és reprodukciójának (vö. White 2017: 177). Ugyanakkor képesek megingatni őket tanulás és reflexió révén.

Másfelől a többségi (*fehér*) hallgatózó alak (*white listening subject* ford. Heltai–Székely 2025) ideológiai pozícióját vizsgálom. A Flores és Rosa (2015) által bevezetett fogalom a *fehér* affektusokhoz hasonlóan a nyelv és a testek relációjához kapcsolódik. Itt a minősítés kerül középpontba, ami nemcsak a beszélő szubjektumhoz, hanem elsődlegesen a hallgatózó, perceptív szubjektumhoz kötődik (vö. Kubanyiova 2024: 5). A hallgatózó szubjektum az, aki egyes beszédmódokat értékítélettel lát el normatívnak vagy nem normatívnak pozicionálva azokat (Flores–Rosa 2015: 152). Így a stigmatizált beszédmódokon megszólaló szubjektumok akarva-akaratlanul úgy alakítják a nyelvi gyakorlataikat, hogy az a többségi (*fehér*) hallgatózó alak pozíciójának feleljenek meg. Ez a megfelelési gyakorlat egy olyan diskurzusstratégiává válhat, ami meghatározza a szubjektumok közötti nyelvi interakciós mintázatokat is.

Úgy gondolom, hogy a transznacionális (pl. van Baar et al. 2018: 3) roma kisebbség helyzete egy olyan kérdés, amely a dekolonizációs diskurzusra épülő koncepciókkal (is) megragadható. A romák ugyanis nem illeszkednek az „egy kultúra, egy terület, egy társadalmi struktúra modellbe” (Stewart 2013: 4), ami a globális északi, modern nemzetállam kritériuma. Azok az intézményi törekvések, amelyek a romani sztenderd és/vagy egy roma állam megalkotását helyezik középpontjukba, van Baar és szerzőtársai szerint (2018: 16) az európai fejlesztéspolitika hagyományát követik. Ennek következménye, hogy a romák a régióban rasszizált szubjektumokká válnak, akik a modern, fejlett Európához való tartozást akadályozzák és hátráltatják (Mark et al. 2024: 2). Így jelennek meg konceptuális hidak és analógiák a globális déli közösségek és a romák helyzete között (Pulay 2018: 180–181). A párhuzamosság viszont nem azonosítás, ezért a dekolonizációs diskurzuson alapuló fogalmak egy új fogalomkészlet kidolgozását igénylik a kelet-közép-európai kontextusban, amelyek nem az elméleti apparátusokból, hanem a kontextusokból vonnak le következtetéseket. Ebben nyújthat segítséget az etnográfiai munka.

Bár a dekolonizációs diskurzusok a társadalmi egyenlőség szolgálatában állnak, sokszor figyelmen kívül hagyják a lokalitás sajátosságait, és túláltalánosítanak. Számos dekolonizációs perspektívára épülő nyelvészeti munka szorgalmazza a metanyelvi rendszerek rekonstrukcióját (újabbán Makoni–Idem–Rudwick 2023) és a globális déli ontológiák felé fordulást (pl. Deumert–Makoni eds. 2024), azonban ezeknek az alternatíváknak és útirányoknak a meghatározása ritkán történik meg. Ennek egyik oka, hogy a dekolonizációs gondolatiság alulról fölfelé épülő (grassroots) megközelítés, meghatározásai nem lehetnek univerzálisak, csupán kontextusfüggők. A dekolonizációs gondolkodásnak nem célja, hogy „egy olyan modern elméleti javaslat legyen, amely úgy tesz, mintha univerzális lenne, mindenkinek megmondva, hogy mi a dekolonizációs diskurzus, vagy hogy milyennek kellene lennie” (Mignolo 2018: 107 saját ford.). Másik oka, hogy a dekolonizáció elsődlegesen az angolszász területeken ismert irány és mozgalom, ami Magyarországon és a kelet-közép-európai régióban enyhébb intenzitással van jelen (l. magyarul Báthly 2021, Gyuris 2023). Az olyan központi fogalmakat, mint a *fehérség*, fenntartásokkal kezelem, és egyeztetem a régió félperifériás jellegével. A félperiférián a kelet-közép-európai régiót értem, amely Mark és munkatársai szerint átmenetet képez a világrendszer „magja” és a „perifériája” között; vagyis olyan konstrukció, amely bár történeti szempontból birodalmak által irányított és szabályozott, egyszerre volt elszenvedője és ágense a rasszizáló és elnyomó diskurzusoknak (2024: 3). Ebből adódóan a *fehérség* nem értelmezhető az Észak- és Dél-Amerikában, valamint Afrikában egyértelműen elkülönített fehér–fekete dichotómia

mentén. A kutatásomban ennek a ténynek különös figyelmet szentelek, és nem célom a dekolonizációs diskurzus mozgalmár attitűdjéhez való csatlakozás. Ezért a bevezetett dekolonizációs fogalmakra elemzést segítő koncepciókként hivatkozom, elkerülve, hogy az elmélet kiszorítsa a lokális tapasztalatokat. Bucholtz nyomán azt gondolom, hogy a társadalmi egyenlőség diszkurzív tere a közösségi együttműködés és az etnográfia előtérbe helyezésével (2024: 3), és nem feltétlenül az elméleti reflexió és az aktivizmus nyomán mozdítható elő. Dolgozatom középpontjában ezért egy etnográfiai kutatás áll.

3. A nyelvészeti etnográfia és Tiszavasvári

Az etnográfia már az 1960-as évek óta meghatározza a szociolingvisztikát (pl. Hymes 1968, Gumperz–Hymes 1972). A nyelvészeti etnográfia nem külön tudományterület, hanem egy olyan szemléletmód, amely ötvözi a nyelvészet és az etnográfia elméleti és módszertani megközelítéseit (Tusting 2019, magyarul l. még Bodó 2021, Szabó 2022). Míg a nyelvészet inkább általánosító természetű, addig az etnográfia a szituativitásra fókuszál (Rampton–Maybin–Roberts 2015: 17). A kettő ötvözte rámutat, hogy a jelentés nem egyetemes érvényű, „hanem speciális szociális, illetve különféle intézményes viszonyok között formálódik, és ez etnográfikusan ragadható meg” (Rampton–Maybin–Roberts 2015: 17 idézi Heltai 2020: 44). A nyelvészeti etnográfia célja, hogy elméletileg megalapozott, de kontextusra érzékeny kutatásokat végezzen (Budach 2020: 200), vagyis az elméleti és lokális tudás közötti közvetítésben segítse a kutatás szereplőit. Kulcsfontosságúvá válik, hogy a kutatásba bevezetett fogalmak inkább eszközként funkcionáljanak a viszonyrendszerek értelmezésében, és ne szorítsák ki a lokális, idiografikus tapasztalatokat. A nyelvészeti etnográfia szerint ugyanis a kutatási folyamatban a nem helyi kutatónak nem tudást kell teremtenie a kontextus/tudomány számára (Wasser–Bresler 1996: 5), hanem a helyiekkel együttműködve kell a kutatás minden kérdésében és fázisában eljárnia, egy közös értelmezési keretet létrehozva. Ennek kulcsmozzanata a reflexivitás, ami a nyelvészeti etnográfiában a szubjektivitás, az előítéletek és a kulturális hovatartozás explicitebbé tételét jelenti (Blackledge–Creese 2023: 181). A kutatói szerepek és a lokális tapasztalatok reflektív ártértekelésével a nyelvészeti etnográfiai megközelítések irányt mutathatnak egy társadalmilag igazságosabb diszkurzív tér felé, valamint olyan dimenziókra és értelmezési lehetőségekre is rámutathatnak, amelyek eddig figyelmen kívül maradtak (Budach 2020: 209).

A kutatásom ehhez a nyelvészeti etnográfiai irányhoz kapcsolódik. Ennek helyszíne Tiszavasvári, ami egy Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében található kisváros. A település lakossága nagyjából 12 ezer fő, amelyből mintegy 4 ezer fő roma. A Tiszavasváriban élő romák

jelentős része a város peremén él szegregált és inszekuritizált körülmények közepette (Heltai 2023). A tiszavasvári roma közösségek jellemzően függőségi helyzetben vannak a helyi többségi nem roma társadalommal; gazdasági, oktatási és hatalmi hozzáférésük korlátozott a helyi erőforrásokhoz és lehetőségekhez. Lengyel rámutatott, hogy az „erősen megosztott vagy a társadalmi átrendeződés kiélezett állapotában lévő településeken kedvezőbbek a feltételek a nagy telep kialakulásához” (2013: 62). Tiszavasváriban a roma telepeknek a létrejötte a lakóhelyi és oktatási kirekesztés logikájára épült, amely a városvezetés és a nem romák egyéni attitűdjeinek együttes válasza a roma kisebbség növekedésére a városban (Lengyel 2004: 157). A romák és a nem romák elidegenedett viszonya a mai napig meghatározza a város együttélési és társas mintázatait.

A Károli Gáspár Református Egyetem Transzlingváló Kutatócsoportja 2016 óta foglalkozik a Tiszavasvári egyik szegregátumában élő kétnyelvű romani–magyar közösség beszédmódjaival. A kutatás első eredményei bizonyították, hogy a kétnyelvű romák nyelvi szocializációja „nem az egynyelvű minták szerint folyik, nem választható szét romani vagy magyar nyelvi szocializációra” (Heltai 2020: 482). Tehát nyelvi gyakorlataik nem írhatók le a legitimizált, egynyelvűségi kategóriák és ideológiák mentén. Ebből kifolyólag a helyi kétnyelvű romani nyelvi gyakorlatokat érinti a deficitesség ideológiája. Ugyanis helyi nem roma lakosság túlnyomó része a lokális romani beszédmódokat „halandzsásnak” ítéli (erről l. bővebben Ábri et al. 2025). Ez a minősítés az egynyelvűségi diskurzusok „egyeduralmából” adódik, amely a *fehér* affektusok körforgása révén megerősített rendszerek mindennapi eredménye, meghatározva a nyelvről való gondolkodást (vö. Rosa–Bonilla 2017: 203). Heltai szerint (2020: 123) a helyi kétnyelvű romák meggyőződése, hogy a beszédmódjaik nem igaziak, keverték vagy éppen elkorcsosultak. Ez eredményezi, hogy a romák az iskolában vagy a város egyéb tereiben a „tisztának” vélt nyelvi erőforrásokat veszik igénybe, háttérbe szorítva az otthonhoz kötődő, nem normatívnak pozícionált nyelvi erőforrásokat (Heltai 2020: 16). A kutatócsoport a kétnyelvű romák beszédmódjainak támogatásában bevezette a transzlingválás (García–Li 2014) koncepcióját. A transzlingválás a helyi nyelvpedagógiában is alkalmazott orientáció lett, elősegítve a kétnyelvű roma gyermekek tanulási megértését és előrehaladását az otthon nyelvének bevonásával az tanulási folyamatba (l. Heltai–Tarsoly eds. 2023).

A Transzlingváló Kutatócsoportnak 2022 júniusa óta vagyok aktív tagja. Tiszavasváriban először 2022 júliusában jártam. Azóta átlagosan kéthavonta részt veszek a Tiszavasvári tevékenységekben. Emellett 2022 júniusa óta hetente veszek részt a kutatószemináriumokon, ahol a kutatási munkálatokon túl (pl. a tiszavasvári workshopok előkészítése), a nem tiszavas-

vári kutatótársakkal tudományos cikkeket és tanulmányokat olvasunk. Így ismertem meg a dekolonizációs diskurzust, ami jelen kutatásomat inspirálta. A nyelvészeti etnográfiai folyóiratunk munkálataiban is segédkezem. A lektori munkáltokon túl a kétszer kétórás workshopok előkészítésében, lebonyolításában és utómunkálataiban is közreműködöm.

Az utóbbi évek tiszavasvári tevékenységének a célja a helyi szintű roma–nem roma együttélési minták javítása lett. Szerkesztőségként működő közösségünk (Ketháne: cigány–magyar közösség) tagjai helyi roma és nem roma civilek, egyetemi oktatók és hallgatók, akik havonta/kéthavonta kétszer két órát töltenek együtt Tiszavasváriban. A közösség nem roma helyi résztvevői (jelenleg 6 fő) felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, középosztálybeliek, munkájukat tekintve pedagógusok, vállalkozók. A roma résztvevőink (jelenleg 8 fő) a helyi kétnyelvű közösség tagjai, a roma telepen vagy környékén élnek. Részben háztartásbeliek, részben közfoglalkoztatottak vagy más munkahelyeken dolgoznak (pl. óvodai dajkaként). A közösségünknek vannak olyan roma és nem roma tagjai, akikkel korábbi projektekben együtt dolgoztunk. A többi helyi résztvevő meghívásos alapon érkezett a csoportba. Közösségünk két és fél éve alakult (2022 nyarán). A havi és/vagy kéthavi workshopokon a helyi viszonyokról, a konviviális roma–nem roma együttélés lehetőségeiről, a lokális romani beszédmodok stigmatizációjáról beszélgettünk (l. Heltai 2022, Heltai et al. 2023b). A közösségünk nem nyelvész tagjai nem adatközlői ennek az együttműködésnek, hanem résztvevői is. Ugyanis kutatásunk részvételi szemléletmódra alapozott, vagyis a klasszikus kutatói szerepek (kutató–kutatott) átértékelésére törekszik, bevonva minden hivatásos (nyelvész) és nem hivatásos (nem nyelvész) résztvevőt a kutatási folyamatba (Heltai et al. 2023b: 190). A helyi résztvevőkre kutatótársakként hivatkozunk, hiszen ők hiteles ismerői és megélői a lokális viszonyoknak és függőségeknek. A kutatótársakkal a kutatás minden fázisában együttműködünk; az egyes tematikák meghatározásától kezdve az adatgyűjtésen és íráson át a publikációs folyamatig bezárólag (pl. Heltai et al. 2023b: 191). Ez teszi részvételi szemléletűvé és gyakorlatúvá tevékenységünket.

2024 januárjában kezdődtek a nyelvészeti etnográfiai folyóiratunk munkálatai. Egy olyan koncepció került a kutatás középpontjába, amely a transzlingváláshoz hasonlóan a nem sztenderdizált, stigmatizált beszédmodok felé fordulva a társas viszonyok transzformációját érintő törekvéseket (is) előirányozza (Heltai et al. 2023b: 190). A nyelvi részvétel ugyanis arra hívja az egyéneket, hogy „gondolják újra a nyelvről alkotott értelmezésüket a részvételen keresztül, a részvételt a nyelven keresztül”(Stroud 2018: 30 saját ford.). A Heltai és munkatársai által javasolt fordítás az állampolgárság kifejezést kerülve nem a jogi státuszt (és nyelvi jogok biztosítását) (vö. *nyelvi emberi jogok* Skutnabb-Kangas–Philipson eds. 1994) hangsúlyozza,

hanem „a beszédmodok sokféleségének változatos értelmezési lehetőségeire és az ebből kiinduló társas cselekvések vizsgálatára koncentrál” (Heltai et al. 2023b: 189). A [Duj Dzséne – Ketten](#) kétnyelvű romani–magyar periodikaként indult, és célja a helyi roma–nem roma párbeszéd elmozdításán keresztül a nyelvi részvétel feltételeinek, körülményeinek megteremtése. A lapszámok szerkesztésének vonatkozásában a részvételiség azt jelenti, hogy közösen megtárgyaljuk, hogy mi legyen az a központi téma, ami az adott lapszám vezérfonalává váljon, ehhez ki hogyan tud kapcsolódni. A központi téma közös meghatározása után a feladatok megvalósítása a helyi kutatótársakra van bízva, szabadon dönthetnek az írásuk műfajáról, nem mi (nem helyiek) döntjük el, hogy kinek miről kell írnia, csupán támpontot adnunk számukra. Az első és a (második) lapszám tapasztalata, hogy a folyóirat műfaji repertoárját jellemzően az interjú, a visszaemlékezés és a reflexió műfaja színesíti. A kutatótársaknak lehetősége van még kollaboratív írásra is, ami egy olyan szövegalkotási technika, amelyben több alkotó dolgozik együtt közös felelősséggel egy közös szöveg létrehozásán (Szabó et al. 2024: 41). Amikor a következő alkalommal (egy vagy két hónappal később) összegyűlünk és a készülőfélben lévő vagy elkészült írásokról plenáris módon vagy kisebb csoportokba rendeződve beszélgetünk, néhol megjegyzéseket teszünk, átírást javasolunk.

A helyi szerzők szövegeiben megőrizzük a lokális, émikus kifejezéseket (l. pl. az első lapszámban *otthol ~ otthon, mink ~ mi*). A második lapszám szerkesztésétől kezdve (megjelenik 2025 januárjában) a lektori munka nem tartalmazza a stilisztikai–nyelvhelyességi korrigálást, nem javítjuk a helyi kutatótársak szövegeit egyes sztenderd nyelvi ideológiák mentén. Azért döntöttünk így, hogy mindenkinek lehetősége adódjon a saját hangján, saját nyelvi gyakorlatai által megszólalni, ezzel is támogatva a nyelvi részvétel alapgondolatát. Az így létrejövő többszólamú, komplex lapszám nevezhető akár polifonikus elbeszélésnek is (Dörnyei–Mitev 2015: 176, idézi Szabó 2022: 51). A szerző(k)nek mindig jogában áll a többi kutatótárs javaslatainak megfontolása vagy megvétózása. Például az első lapszám szerkesztésénél az egyik nem roma kutatótársunk szövegének több pontjával az egyetemi és roma kutatótársak nem értettek egyet, viszont a szerző kitartott véleménye mellett. Ezért készült egy keretes írás, ami összefoglalta a szerkesztőbizottsági ülésen elhangzott beszélgetést. A kutatás figyelembe veszi és közvetíti egyrészt azoknak a roma kutatótársaknak a hangját, akik gyakran marginális helyzetben vannak, másrészt azokét a nem romákét is, akik a megismerés és párbeszéd lehetőségeit szeretnék előmozdítani. Így a közös értelmezési keretünk polifonikus jellegű.

4. Elemzés

A dolgozat további részében olyan szövegrészeket és workshopbeszélgetéseket emelek ki a háromoldalu kutatásunkból, amelyekben az egyes dekolonizációs diskurzuson és *fehérségen* alapuló fogalmakat a tiszavasvári kutatótársaim idiografikus tapasztalatainak kölcsönhatásában vizsgálom. A dekolonizációs koncepciókkal elemzem az egyes szereplők nyelvi gyakorlatai mögött húzódó feszültségeket, a függőségi viszonyok verbális és nonverbális jelenlétét, az interakcióban gyakorolt diskurzusstratégiákat. Olyan részeket (is) elemzek, amelyekben expliciten artikulált a függőségi viszony; a kutatótársak maguk reflektálnak az etnikai és nyelvi stigmatizációra, valamint figyelmük bizonyos marginalizáló diskurzusok, lokális *fehér* affektusok felismerésére fordul. A kiemelt szövegrészek mind megjelentek a *Duj Dzséne – Ketten* folyóirat első lapszámában nyomtatott és [online](#) formában is. A szerkesztőségi workshopokról videófelvételek készülnek. Ez lehetőséget ad arra, hogy az elemzett szövegek szerkesztésének folyamatát és a workshopbeszélgetéseket kontextusukban vizsgáljam. Ezekből a videófelvételekből származó adatokat szintén beépítem és hivatkozom a kutatásomban.

4.1. A roma nők életpasztaatai, társadalmi pozícióváltása és stigmatizációja

Az első lapszámunk középpontjában az otthonkeresés témaköre állt. Számos olyan szöveg született a helyi roma kutatótársainktól, amelyek a roma szegregátumból való kiköltözés lehetőségeiről, gyermekkori visszaemlékezésekről, jelenlegi életpasztaatakról, reflexiókról szólnak az *otthon* fogalmához kapcsolódóan (l. pl. Lakatos M. 2024: 6–7). A folyóirat szövegei közül ebbe az alfejezetbe olyan szövegrészeket válogattam, amelyek arról számolnak be, hogy milyen otthonkeresési kérdésekkel kell szembenéznie egy roma nőnek a telepről kiköltözve; milyen a roma telepről egy nem romák által dominált térbe mozdulni; illetve hogyan képeződik mindez le az egyes nyelvi interakciókban. Az elemzésben az otthonkeresés és a roma kutatótársaim helyzetének stigmatizáltságát dekolonizációs koncepciók mentén (is) értelmezem. Az elemzésben kiemelten foglalkozom azzal, hogy ezek a válogatott szövegrészek hitelesebbé teszik a telepről való elmozdulás társadalmi és nyelvi dimenzióinak megértését.

4.1.1. A telep interpretációja

A) részlet

„Milyen volt, amikor a cigánytelepen laktam? Jó volt. Az a világ, meg a mostani, két különböző dolog. Azért, mert ha az egyiknek nem volt, a másik kisegítette, és osztottak azon, amijük volt. A mostani világban ahhoz képest teljesen el van fajulva minden,

egymás iránt nem adják meg a tiszteletet, kibeszélik egymást az emberek. Régen jobban összefogtak. Most meg egyre rosszabbodik. Sokan isznak, cigiznek, drogoznak.” (Lakatos E. 2024: 7)

B) részlet

„Régebben a telepen sokkal jobb volt élni, lakni. Hiába volt sokkal több a vályogos ház, mint a szocpolos házak. Mivel az emberek tisztelték, becsülték egymást, és nem volt harag egymás közt. Nem volt az, hogy fiatalok, gyerekek cigiztek, drogoztak, alkoholt ittak. Akkoriban, emlékszem, nem volt kukája senkinek, sem konténer nem volt, de gyönyörű, szép tiszta volt a telep. Én egy kis vályogos házban nőttem fel öt testvéremmel, amit soha nem fogok elfelejteni, mert anyukám és apukám mindent megadott nekünk, ami tőlük tellett.” (Lakatos M. 2024: 6–7)

Az A) és B) szövegrészek helyi roma kutatótársainktól származnak. Kutatótársaink számára a roma telep interpretációja kettős; egyszerre a nosztalgia és a stigmatizáció tere, ami a múlt és a jelen ellentétére épül. E tér belső szerkezetének „megromlása” nem pusztán anyagi és fizikai változásokat jelent, hanem olyan komplex társadalmi, kulturális és közösségi dinamika eredménye, amely a telephez fűződő kapcsolatok átértékelődését idézi elő. A múltban a telep a biztosabb társas kapcsolatok tere volt, amit a kölcsönös tisztelet és az összefogás határozott meg: „[Az emberek] „Régen jobban összefogtak.” / „Mivel az emberek tisztelték, becsülték egymást, és nem volt harag egymás közt.” A visszaemlékezésekben megjelenő telep tehát biztonságos, nosztalgikus tér, ami egyben egy sokkal nyitottabb térként is reprezentálódik, mint a jelenben. Elisabethet és Csommát a telep jelenlegi állapota némileg elidegenítette a régen biztonságosnak vélt tértől; az alkoholizálás, a droghasználat és a tiszteletlenség megjelenése megváltoztatta a térhez fűződő tapasztalataikat: „Most egyre rosszabbodik. Sokan isznak, cigiznek, drogoznak.” / „Nem volt az, hogy fiatalok, gyerekek cigiztek, drogoztak, alkoholt ittak.” Első lapszámunkba írt szövegeik rámutatnak, hogy a helyhez való kötődés és a mindennapi élet keretei hogyan módosulnak az egyre változó körülmények hatására. A családalapítás és az otthonkeresés a telepen kívüli valóságban kihívásnak bizonyul számukra, hiszen a telep összekapcsolódik az elsődleges szocializációs térrel, a családalapítással és az élet további fázisaival. Lakatos Józsefné Réca (helyi roma kutatótárs) azt írja egy, a folyóiratban megjelent írásában, hogy „ha kiköltöznék, jobb lenne, mert nyugodt helyen lennék a családommal. Hát de azért egy kicsit rossz is lenne, mert én itt öregedtem el a telepen, és itt éltem le az életemet.” (Lakatos J. 2024: 7–8) Réca és valamennyi roma asszony azt szeretnék, hogy a gyermekeik a telepen kívül, nyugodt és boldog körülmények között éljen.

4.1.2. A kiköltözés lehetőségei és a többségi (*fehér*) hallgatózó alak

C) részlet

„De amikor odaköltöztem, az utcabeliek nem nagyon szerették, mert az ő utcájukban nem mindenki akarja a cigányokat. Egymás véleményét kikérik, ki milyen, hogy vajon nagyhangúak-e, meg hogy hány gyerekük van. Ha a gyerekek szaladgáltak kint az udvaron, még azért is szóltak. Ha a házban szólt a zene, odajöttek, szóltak, hogy hangos, húzzuk le. Pedig tévéen szólt a zene. De hiába nem volt igazuk, nekik adtam igazat.”
(Lakatos E. 2024: 7)

Ha a kiköltözés sikeres, például mint Elisabeth esetében, nehézkes a nem romák által dominált térbe mozdulni. Elisabeth második C) szövegrészletében a mindennapi élet apró nyelvi interakcióin keresztül bontakozik ki a stigmatizáció. Elisabeth szövegében ugyanis alkalmazkodik egy olyan diskurzushoz, amely bár domináns, de nem hiteles: „Ha a házban szólt a zene, odajöttek, szóltak, hogy hangos, húzzuk le. Pedig tévéen szólt a zene.” Szövegének utolsó mondata kiemelt figyelmet érdemel („De hiába nem volt igazuk, nekik adtam igazat.”). Elisabeth inkább hallgatásban marad, tudván igazát. Elvárassá vált családja számára, hogy a többségi, nem roma közösségnek megfelelően éljenek. Azonban fontos megemlíteni, hogy azzal, hogy alkalmazkodnak a domináns diskurzushoz, nem jelenti azt, hogy távolodnának a saját közösségükre jellemző gyakorlatoktól. Csupán azt, hogy úgy viselkednek, hogy az a nem roma többségnek, a többségi (*fehér*) hallgatózó alaknak megfelelő legyen. Az idézett szövegrészlet olyan tendenciát mutat, amelyben Elisabeth alárendeli magát a többségi közösség szóbeli és viselkedési normáinak. Elisabeth szavai és viselkedésmódja igazodik a többségi normák elvárásaihoz. Ugyanakkor a valódi párbeszéd lehetősége nemcsak Elisabethtól függ, hanem a többségi pozícióban lévőkötől, akik nem fordulnak nyitottsággal az eltérés meghallása felé (vö. Kulick 2015). Alcoff például amellezt érvel, hogy „azok, akik egyáltalán nincsenek beszédhelyzetben, nem vonulhatnak vissza egy olyan cselekvéstől, amelyet nem gyakorolnak” (1991: 21). Elisabeth szükségszerű hallgatása és alkalmazkodása tehát nem ágenciája hiányából lép fel, hanem a párbeszéd feltételeinek hiánya miatt.

D) részlet

[Beáta]: „Visszatérve, hogy is volt az a CSOK annak idején?”

[Izabella]: „Nekünk úgy sikerült megvenni ezt a házunkat, hogy eladtuk az előző házunkat, meg felvettük két gyerek után a szocpolt, meg egyet pluszba bevállaltunk. (...)”

De mivel 4 év után nem lett gyerek, részfizetés nem volt lehetséges, így egybe kellett visszafizetni, büntetőkamattal. (...) Úgy voltam vele, nem akarok több gyereket. Én úgy gondoltam, hogy kettőt tudok felnevelni. (...) Ebben a világban, amit most élünk, nem lehet megélni normálisan. És a gyerekeknek a szülő biztosítja azt a jövőt, amit tud. Azért is dolgozok, mert érettségi után gyógypedagógiát is szeretnék tanulni. Példát mutatni a gyerekeimnek, hogy tanuljanak, mert ebből fognak megélni.” (Szabóné Balázs–Ábri 2024: 10)

Szabóné Balázs Beáta (helyi nem roma kutatótárs) Ábri Izabellával (helyi roma kutatótárs) készített interjújában (D) szövegrészlet) hangsúlyosabbá válik a hallgatózó alaknak való megfelelés kérdése. Izabella esetében nem feltétlenül egy többségi (*fehér*) hallgatózó szubjektumnak való megfelelésről van szó, hanem inkább egy olyan társadalmi pozíciónak való megfelelésről, amelynek nemcsak a romák érzik szükségesnek a megfelelést, hanem a nem romák is. Ez egy olyan elvárás, amely a magyarországi társadalomban az alsó-középosztálybeli emberek esetében jellemző meggyőződés, és amit egy hallgatózó szubjektum tart fenn pl. „Úgy voltam vele, nem akarok több gyereket. Én úgy gondoltam, hogy kettőt tudok felnevelni.” / „Példát mutatni a gyerekeimnek, hogy tanuljanak, mert ebből fognak megélni.” Izabella esetében ez nem csupán egy többségi (*fehér*) pozíciónak való megfelelés, hanem társadalmi pozícióváltás is. Mégis van a rasszizált státuszt érintő dimenziója, mivel a többségi (*fehér*) hallgatózó szubjektum által generált vélekedérendszerhez való igazodással elhatárolódik a tiszavasvári roma közösségre jellemző gyakorlatoktól. A kiköltözéssel a tiszavasvári roma nők életére is egyre nagyobb hatást gyakorolnak a modern korra jellemző diskurzusok, és egyre több életút illeszkedik ezekhez a sémákhoz. Ezt mutatja be az E) szövegrészlet is.

E) részlet

[Erika]: „Ezt jól hallottam, hogy ti esetleg rossz példák vagytok?”

[Jucika]: „Igen, mert többen kérdezik tőlünk, hogy minek tanulunk. Főleg azért, mert lányok vagyunk. Lányként ez nem megszokott dolog. Főleg az idősebb asszonyok közül egy páran nem fogadják el, hogy lányként nem a családalapításon gondolkodunk már most. Inkább tanulunk, és sok olyan helyre megyünk, amit nem értenek a legtöbben. Vannak, akik azt mondják, hogy úgyis otthagytok majd ti is a tanulást. Úgy gondolom, hogy a telepen élők között vannak olyanok, akiknek más az értékrendje. Ha nem fizikai munkát, és ha nem sok pénzt hozó tevékenységet végzünk, akkor annak

nincs értéke. A gazdagság sok itt élő számára például egy jó kocsis. Nekem, nekünk ez nem feltétlenül a gazdagságot jelenti.” (Kerekesné Lévai 2024: 10–11)

Erika (nem roma helyi kutatótársunk) 2022 óta egy roma lányokból álló klubot működtet, ahová nagyjából tizenegy, tizenéves roma lány jár a kétnyelvű közösségből. Erika pedagógus, aki a helyi kétnyelvű romák által látogatott általános iskola igazgatója volt. A csoportjában résztvevő lányok a roma telepen élnek, de szeretnének *kitörni* a helyzetükből, továbbtanulni és megismerni a Tiszavasvárin kívüli társas valóságot. Az interjúbán a roma lányok szószólója, Jucika azt mondja, hogy vannak olyan emberek a telepen, akik rossz példának tekintik őket. Elbeszélése szerint ez pontosan abból adódik, amit Izabella (D) szövegrészlet) életútja is igazol, vagyis hogy a továbbtanulás és a társadalmi pozícióváltás a közösség számára a származásukról és a nyelvükről való lemondást implicálja. Jucika szerint a helyi roma közösség tagjai félnek attól, hogy a fiatal roma lányok távolodnak egyes gyakorlatoktól („egy páran nem fogadják el, hogy lányként nem a családalapításon gondolkodunk már most”), és a többségnek, modernnek, nem romának ítélt gyakorlatok felé mozdulnak. A modern korra jellemző diskurzusok megjelenése félelmet és bizonytalanságot eredményez az idősebb roma asszonyok körében („Vannak, akik azt mondják, hogy úgyis otthagytok majd ti is a tanulást.”). Jucika szerint a társadalmi pozícióváltás továbbra sem jelenti a romákra jellemző gyakorlatok megtagadását. Így fogalmaz az interjú egy későbbi pontján: „Biztosan megváltozunk. Büszkéek is lehetünk magunkra, de a családjunkat nem hagyjuk el.” Ahogy az interjú címe is sejteti, ez a változás a jövő titka. Jucika és Izabella ezt mégsem egy olyan jelenséggé pozicionálják, ami az identitás megváltozását implicálja, és ami a telepi roma asszonyok intése feléjük; sokkal inkább a roma lánycsoport és egyes roma nők modern élet felé mozdulását jelenti.

4.2. Domináns diskurzusok és a *fehér* affektusok

A többségi (*fehér*) hallgatózó alakhoz való igazodás igényéből az következik, hogy a résztvevők nem kérdőjelezik meg a domináns nézeteket és normákat, hanem természetesnek, sőt evidensnek tekintik azokat. Ezek a diskurzusok olyannyira meghatározzák a tiszavasvári romákról szóló diskurzusokat, hogy észrevételük roppant nehéz vállalkozás. Egyes ideológiák olyan mélyen beleszívódnak a mindennapi kommunikációs gyakorlatokba, hogy észrevétlen a jelenlétük. Az alábbiakban (4.2.1. és 4.2.2.) egy szerkesztőbizottsági workshopbeszélgetésnek a részleteit, és további egy folyóiratrészletet mutatok be. A válogatott részletekben a nem roma és roma kutatótársak reagálnak és reflektálnak a romani nyelv státuszára, figyelmük bizonyos

stigmatizáló, sztereotipizáló diskurzusok és a lokális *fehér* affektusok felé fordul. Úgy gondolom, hogy ezek a felismerések körvonalazhatják a nyelvi részvétel felé mozdulás lehetőségeit a városban.

4.2.1. Reflexió a lokális romani beszédmódokról

Az 1. kivonat egy szerkesztőbizottsági workshopon elhangzott beszélgetést mutat, amiről videófelvétel is készült. Ez a beszélgetés egyfelől egy nem roma és egy roma kutatótársunk szóbeli reflexiója a lokális romani beszédmódok tiszavasvári státuszáról, másfelől illusztrálja, hogyan alakítják az egynyelvűségi ideológiák a nem roma tiszavasvári többség véleményét a romani megítélése kapcsán. A beszélgetés lejegyzéséhez átírási jegyzéket készítettem.¹ A helyi hozzászólók neveit megváltoztattam.

1. kivonat

Nóra
helyi nem roma kutató

(...) Itt Vasváriban, nem tudom máshol, hogy van (...) itt az van (.) hogy óvodából indul ki, és az óvodában Ildikó [nem roma kutatótárs, aki nyugdíjas pedagógus] is tudja, hogy iszonyatos harcot folytattunk azért, hogy (.) ezeknek a gyerekeknek az anyanyelve nem magyar. Tehát maga az, hogy mi az, hogy anyanyelv addig, amíg itt a társadalomban, itt a Tiszavasvári társadalomban, be nem épül az, hogy ezeknek az embereknek az anyanyelve nem magyar, addig ez megmarad. És valahogy mindig lezáródik egy sorompó ott, hogy de magyar. Tehát itt csak magyar anyanyelvről lehet beszélni, és más anyanyelvről nem lehet beszélni, mert mi magyarok vagyunk, és itt mindenkinek magyar az anyanyelve.

János
(nem helyi) egyetemi kutató

(...) Ha írhatnátok ebbe a lapszámba most arról, hogy amit Nóra mondott, nagyon kíváncsi vagyok (...) mit mondanátok úgy, hogy megértsenek titeket ezek az emberek, akik így gondolkoznak, mint ahogy Nóra elmondta?

¹ Átírási eljárások:

(.) = szünet

(...) = kimaradó szövegrész

(-) = félbehagyott megnyilatkozás

[] = megjegyzés, kiegészítés

Szilvia
helyi roma kutató

Fogadják el azt, hogy mink cigányok együtt vagyunk, akkor mink [mi] csak cigányul beszélünk. Ugyanúgy, mint ők. Látnak egy magyart, magyarul beszélnek. Mindegy, angol angolul beszél. Mink [mi] ugyanúgy vesszük ezt. Találkozunk egymással, akkor csak cigányul beszélünk. Nekünk ez az anyanyelvünk.

Nóra nyugdíjas óvodapedagógus, aki a kétnyelvű roma gyermekek által látogatott óvoda vezetője volt, és ahogy fogalmaz, Ildikóval együtt *harcokat folytatott* a romani nyelv helyi státuszának megváltoztatásáért. Beszámolója alapján a helyi nem roma többség a helyi romani nyelvet nem ismeri el. Vagyis a fennálló egynyelvűségi diskurzusok és affektusok szinte észrevétlenül formálják meggyőződésüket egyes nyelvi fogalmak és jelenségek kapcsán („És valahogy mindig lezáródik egy sorompó ott, hogy de magyar. Tehát itt csak magyar anyanyelvről lehet beszélni, és más anyanyelvről nem lehet beszélni.”) A helyi nem romák nyelvi gyakorlatai (is) gyakran ezen domináns dinamikákat követik, reprodukálva a lokális *fehér* affektusokat. Pontosan az ilyesfajta, bevett diskurzusformák azok, amik a lokális romani beszédmódokról szóló párbeszéd lehetőségeit megtörik. Ezek azok a meggyőzések, amelyek meghatározzák a mindennapi nyelvi gyakorlatok minősítését, és amik képtelenné tesznek némelyeket az eltérés meghallására, megnehezítve a helyi romák nyelvi részvételének kiteljesedését. *Lezáródik egy sorompó*, mert nem értik, hogy magyar állampolgárok miért nem magyarul beszélnek a város különböző tereiben (erről l. bővebben az Ábri et al. 2025). A helyi roma kutatótársaink is úgy élik meg, hogy nyelvüknek elismerése akadályokba ütközik a többségi nem roma egynyelvűségi ideológiák és a *fehér* affektusok miatt. Szilvia, egyik roma kutatótársunk ugyanennek a beszélgetésnek során így fogalmazott: „(...) mink cigányok együtt vagyunk, akkor mink csak cigányul beszélünk. Ugyanúgy, mint ők. Látnak egy magyart, magyarul beszélnek. (...) Mink ugyanúgy vesszük ezt, hogy találkozunk egymással, akkor csak cigányul beszélünk. Nekünk ez az anyanyelvünk.” A többségi nem roma társadalom nemcsak hogy nem érti, hanem gyakran akadályozza a romani nyelvi részvételt, miközben a helyi kétnyelvű közösség számára ez egy létfontosságú érzelmi és identitásképző tényező. A *Duj Dzséne – Ketten többek között* az egynyelvűségi diskurzusok megingatását szeretné elősegíteni a nyelvi részvétel koncepcióján keresztül, és megteremteni annak lehetőségét, hogy a helyi kétnyelvű romák beszédmódjaihoz etikusabban viszonyuljon a helyi nem roma többség.

4.2.2. A lokális szintű *fehér* affektusok

Ez az elemzés Tokár Zoltánné Katalin (helyi nem roma kutatótárs) és Lakatos Józsefné Réca (helyi roma kutatótárs) Emesével (helyi nem roma civil) készített interjút mutatja. Katalin és Réca Emesét a roma szomszédokkal kapcsolatos tapasztalatairól kérdezték. Az elkészült szöveg első változatát Katalin a szerkesztőbizottsági ülésen ismertette, de a nem helyi (egyetemi) kutatótársak néhány helyen átfogalmazást javasoltak. A megváltoztatott szövegrészeket dőlttel szedtem, de az eredeti szöveget etikai okokból nem közlöm.

F) részlet

[Kati]: „Nem hangosak?”

[Emese]: „Előfordult, amikor a fiúgyermek már reggel 7 órakor hallgatta hangosan a magnót. Amikor nyáron kiültünk, akkor vagy kétszer szóltam, mert nagyon hangos volt a zene, de elfogadták.”

[Kati]: „Ha látogatóba jön a rokonság, az milyen?”

[Emese]: „Azért szóltunk, akkor még anyukám is élt, hogy a kapuból ne kiabáljanak be olyan hangosan, mert a kapu be volt zárva, nem tudtak bemenni. Ez volt nekünk zavaró az elején, meg a kutyák, mert volt öt kutya. De most már csak kettő van.”

(Tokár–Lakatos J. 2024: 9)

Katalin és Réca szövegét plenáris módon tárgyaltuk meg az első lapszámot előkészítő szerkesztőbizottsági ülés során. A szerkesztőbizottságban ugyanis többen felfigyeltek a szövegben megjelenő ellentmondásokra. Ezek az ellentmondások az olvasatomban a lokális szintű *fehér* affektusok. Katalint és Récát nem köteleztük arra, hogy átírják az interjút. Miután Katalin figyelme ráirányult ezekre a kérdéses pontokra, szinte rögtön felismerte, hogy etikailag problémás a szövege. Mivel a *fehér* affektusoknak a jelenléte látens, nehéz őket azonosítani annak is, aki különben kritikusan viszonyul a rasszizált és sztereotipizáló diskurzusokhoz (Bucholtz 2019: 488). Azzal sem lett volna probléma, ha Katalin és Réca ragaszkodnak a szövegük első változatához, hiszen lehetett volna keretes írást készíteni, ami rögzíti a különféle álláspontokat, vagy más formában jelent volna meg az ellenvélemény, reflexió a lapban. Ilyenre volt már példa az első lapszámunkban (l. még pl. Szocpolos építkezések a város peremén: előrelépés vagy szegregáció? *Duj Dzséne – Ketten* 1/1: 3). Viszont közösen kidolgoztuk egy árnyaltabb és reflektáltabb változatát a szövegnek, amely megjelent a folyóirat hasábjain. Ez egy példája annak, hogyan kerül elő a szerkesztőbizottsági workshopok beszédterében a *fehérség* kérdéseinek

megtárgyalása, és miként merül fel az affektív beszédmódoktól való távolodás lehetősége. Nem helyi és egyetemi kutatóként tudatában vagyok annak, hogy részt veszek a *fehér* affektusok körforgásának stabilizálásában. Amit a kutatócsoport ajánl számomra, hogy a bevettnek vélt gondolatokat kritikai szemmel vizsgáljam, törekedjek megingatni ezeknek a diskurzusoknak legitimitását. Ugyanis a *fehér* affektusok felismerése segít engem és a kutatótársaimat is abban, hogyan közelítem meg a mindennapi nyelvi gyakorlatokban jelen lévő, de gyakran észrevétlen társadalmi előítéleteket és normákat, illetve rávilágít arra, hogyan formálja és alakítja a társas valóság a tiszavasvári roma közösséget és a lokális romani beszédmódokról alkotott diskurzusokat. Ha a lokális szintű *fehér* affektusok felismerése megtörténik, a romák és a nem romák Tiszavasváriban az eredményesebb együttélés, kölcsönös elfogadás felé indulhatnak.

5. Összefoglalás

A dolgozatomban amellet érveltem, hogy míg a dekolonizációs fogalmak segítenek eligazodni a függőségi és hatalmi struktúrák szerveződésének megértésében, bevezetésüknél érdemes arra törekedni, hogy ezek a fogalmak a lokalitással és az idiografikus tapasztalatokkal is összhangba kerüljenek, hiszen csak így válhatnak valóban hasznossá.

Az elméleti részben a dekolonizációs diskurzus perspektívaváltásával foglalkoztam, amely a globális észak domináns tudásrendszereitől távolodva, alternatívákat keres a nyelvi sokszínűség értelmezésében (pl. Makoni–Pennycook 2006). Emellet a kutatásomba bevezetett fogalmak; a *fehér* affektusok és a többségi (*fehér*) hallgatózó alak kelet-közép-európai kontextualizálása mellet érveltem.

Az elemzés első felében azt hangsúlyoztam, hogy a roma kutatótársaim miként érzékelik a stigmatizációt a jelenben. Az elemzés második felében arra mutattam rá, hogy a roma kutatótársak nyelvi gyakorlataiban megjelenik egy sajátos diskurzusstratégia, amit a „szükség-szerű hallgatás” és a többségi (*fehér*) hallgatózó alakhoz való igazodás jellemez. Vagyis gyakran maradnak csendben, visszafogva véleményüket, vagy alkalmazkodva a többség által elvárt normákhoz, a modernizmuson alapuló életvitel jellemzőihez és az ezekből fakadó meggyőződésekhez. Ez a többséghez való igazodás azonban nem jelenti identitásuk és saját közösségük gyakorlatainak megtagadását.

Elemzéseim ezen felül rávilágítottak arra, hogy az egynyelvűségi ideológiák és a *fehér* affektusok jelentős akadályokat jelentek a lokális romani beszédmódok elismerése és a nyelvi részvétel felé való elmozdulás szempontjából Tiszavasváriban. A helyi nem romák körében jellemzők olyan diskurzusok, amelyek a romani nyelvet a nemlét dimenziójába (vö. a romani

nem igazi nyelv) helyezik (Maldonado-Torres 2007: 257). A workshopok beszédterében a kutatótársaknak lehetősége van ezekre a kérdésekre reagálni, reflektálni, és ezzel megkezdeni a vélekedések átírását. Az elemzés végül azt a bucholtz-i tételt (2019: 488) is megerősítette, miszerint, hogy a *fehér* affektusok jelenléte nem feltétlenül egyéni attitűdök és szándékok következménye, hanem rendszerszintű jelenség, amely nemcsak akadály, hanem lehetőség is; meghívás a közös reflexióra és tanulásra.

Mindez a *follyamat* szóval összegezhető leginkább. Egy *follyamat*, amely a résztvevőket a nyelvi részvétel megvalósulásához, egy új diszkurzív tér és új diszkurzív lehetőségek felé vezeti. Hogy ennek végpontja hol van, nem meghatározható; inkább egy folyamatosan alakuló, dinamikus útnak látom ezt, amelyben a tiszavasvári (nem roma és roma) kutatók és a nem helyi egyetemi kutatók közötti párbeszéd alakítja az előrehaladást. Vagyis a kutatásom ahhoz járul hozzá, hogy az egymáshoz való odafordulás tudatosabb és etikusabb legyen, segítve a nyelvi egyenlőtlenségek csökkentését és az együttélési mintázatok megváltoztatását Tiszavasváriban.

Bibliográfia

- Ábri Izabella – Heltai János Imre – Kerekesné Lévai Erika – Kulcsár Sándorné Alföldi Gabriella – Lakatos Józsefné Réca – Makula Attiláné Rostás Melinda – Pataki Viktor – Szabóné Balázs Beáta – Szakál Sára Rebeka – Tarsoly Eszter – Tokár Zoltánné Katalin 2025. Ugyanúgy vesszük a levegőt is. *Duj Dzséne – Ketten 1/2*. online megjelenés.
- Alcoff, Linda 1991. The Problem of Speaking for Others. *Cultural Critique* 20: 5–32.
- Bartha Csilla 2009. Út a többnyelvűség felé? In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi konferencia, Párkány, Szlovákia. 2008. szeptember 4–6*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. 141–155.
- Báthly Ágnes 2021. „Fehérek” és „feketék”. Kelet-európai diszkurzív stratégiák a gyarmatosítás örökségéről és a rasszról (esettanulmány). *Replika* 123: 15–32.
<https://doi.org/10.32564/123.2>
- Blackledge, Adrian – Creese, Angela 2023. *Essays in Linguistic Ethnography: Ethics, Aesthetics, Encounters*. Multilingual Matters, Bristol.
- Blommaert, Jan 1999. Reconstructing the sociolinguistic image of Africa: Grassroots writing in Shaba (Congo). *Text* 19/2: 175–200.
- Blommaert, Jan 2006. Sociolinguistic scales. *Working Papers in Urban Language & Literacies* 37. https://wpull.org/wp-content/uploads/2022/04/WP37_Blommaert_2006_Sociolinguistic_scal.pdf (2024. 11. 04.)
- Bodó Csanád 2021. Bevezetés: nyelvészeti etnográfia és antropológia. *Replika* 119–120: 133–140. <https://doi.org/10.32564/119-120.7>
- Bodó Csanád – Fazakas Noémi – Lajos Veronika 2022. Részvételi szociolingvisztika. In: Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka (szerk.): *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról*. Termini Egyesület–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Intézet, Törökbalint. 68–81.
- Bucholtz, Mary – Hall, Kira 2016. Embodied Sociolinguistics. In: Coupland, Nikolas (ed.): *Sociolinguistics Theoretical Debates*. Cambridge University Press, Cambridge. 173–198.
- Bucholtz, Mary 2019. The public life of white affects. *Journal of Sociolinguistics* 23/5: 485–504. <https://doi.org/10.1111/josl.12392>

- Bucholtz, Mary 2024. A társadalmi igazságosság előmozdítása a szociolingvisztikában—A közösségközpontú kollaboráció hatása. Megjelenik a 22. Élőnyelvi Konferencia előadásait tartalmazó kötetben. Budapest.
- Budach, Gabriele 2019. Collaborative ethnography. In: Tusting, Karin (ed.). *The Routledge Handbook of Linguistic Ethnography*. Routledge, London. 198–212.
- Charity Hudley, Anne H. – Mallinson, Christine – Bucholtz, Mary (eds.) 2024. *Decolonizing linguistics*. Oxford University Press. <https://fdslive.oup.com/www.oup.com/academic/pdf/openaccess/9780197755266.pdf> (letöltés: 2024. 11. 06.)
- Deumert, Ana – Makoni, Sifre (eds.) 2023. *From southern theory to decolonizing sociolinguistics*. Multilingual Matters, Bristol.
- Dörnyei Krisztina – Mitev Ariel 2015. Netnográfia. In: Horváth Dóra – Mitev Ariel (szerk.): *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Alinea, Budapest. 157–184.
- Flores, Nelson – Rosa, Jonathan 2015. Undoing appropriateness: Raciolinguistic ideologies and language diversity in education. *Harvard Educational Review* 85: 149–171. <https://doi.org/10.17763/0017-8055.85.2.149>
- García, Ofelia – Li, Wei 2014. *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Gumperz, John J. – Hymes, Dell (eds.) 1972. *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. Holt, Rinehart and Winston. New York. 1–25.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Studies in Interactional Sociolinguistics 1. Cambridge University Press. Cambridge.
- Gyuris Kata 2023. Sebezhetőség és dekolonizáció: A diszkurzív keretek újragondolása Judith Butlertől Maria Lugonesig. *Helikon* 69/2: 227–234.
- Heltai János Imre 2020. *Transzlingválás. Elmélet és gyakorlat*. Gondolat, Budapest.
- Heltai János Imre 2021. Szociolingvisztika és részvételiség. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 21/2: 21–34. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2021.2.002>
- Heltai János Imre 2022. From (in)securitisation to conviviality: the reconciliatory potential of participatory ethnography. *International Journal of the Sociology of Language* 283: 1–23. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2022-0111>
- Heltai János Imre – Ábri Izabella – Kerekesné Lévai Erika – Lakatos Elisabeth – Lakatos-Balogh Róza Réca – Lakatos Mária Csomma – Lakatos Sára Zsanu – Oláh Magdolna – Makula-Rostás Melinda 2023a. Perspectives on friction and collaboration in Tiszavasvári. In: Heltai János Imre – Tarsoly Eszter (eds.): *Translanguaging for Equal Opportunities: Speaking Romani at School*. De Gruyter Mouton, Berlin–Boston. 41–58.

- Heltai János Imre – Tarsoly Eszter – Jenei Kamilla – Turó Zoltán – Ábri Izabella – Kerekesné Lévai Erika – Lakatos Elisabeth – Lakatos Józsefné Balogh Rozália – Lakatos Sára – Lakatos Mária – Makula Attiláné Rostás Melinda – Opre Csabáné Ilona – Tokár Zoltánné Katalin – Szabóné Balázs Beáta – Szántóné Erika 2023b. Sibbolethek: beszédünk sokfélesége és társadalmi helyzetünk: Egy részvételi etnográfiai kutatás eredményeiből. *Nyelvtudományi Közlemények* 119: 187–215.
- Heltai János Imre–Tarsoly Eszter (eds.) 2023. *Translanguaging for Equal Opportunities: Speaking Romani at School*. De Gruyter Mouton, Berlin–Boston.
- Heltai János Imre 2024. A déli elméletek és a romani nyelvpolitikák. Megjelenik a 22. Élőnyelvi Konferencia előadásait tartalmazó kötetben. Budapest.
- Heltai János Imre – Székely Márk Attila 2025. Kutatói szerepek egy kollaboratív nyelvészeti etnográfiai kutatásban. Kézirat elbírálás alatt.
- Heltai János Imre – Jani-Demetriou Bernadett – Schmidt Ildikó – Szabó Gergely – Tarsoly Eszter 2025. Pathways to Ethical Subjectivity: Participant Transformation in Tripartite Collaborative Research. Kézirat elbírálás alatt.
- Heugh, Kathleen – Stroud, Christopher – Taylor-Leech, Kerry – De Costa, Peter. I. 2022. A Sociolinguistics of the South. In: Heugh, Kathleen – Stroud, Christopher – Taylor-Leech, Kerry – De Costa, Peter. I. (eds.): *A Sociolinguistics of the South*. Routledge, London–New York. 1–19.
- Hymes, Dell 1968. The ethnography of speaking. In: Fishman, Joshua (ed.) *Readings in the Sociology of Language*. Mouton, The Hague, Berlin–Boston. 99–138.
- Kerekesné Lévai Erika 2024. A jövő titka: Kerekesné Lévai Erika interjúja egy roma lánycsoport tagjaival. *Duj Dzséne – Ketten* 1/1: 10–11.
- Ketháne: cigány – magyar közösség 2024. Szocpolos építkezések a város peremén: előrelépés vagy szegregáció? *Duj Dzséne – Ketten* 1/1: 3.
- Ketháne: cigány – magyar közösség 2024–2025. *Duj Dzséne – Ketten. Nyelvészeti Etnográfiai Folyóirat* 1/1–2. Budapest–Tiszavasvári. <https://btk.kre.hu/linguisticethnography/> (letöltés: 2025.01.04.)
- Kontra Miklós 2018. A 90 éves William Labov, a társadalmilag reális nyelvészet megalkotója. *Magyar Nyelv*, 114/1: 1–22.
- Kubanyiova, Magdalena 2024. (Im)possibility of ethical encounters in places of separation: aesthetics as a quiet applied linguistics praxis. *Applied Linguistics Review*: 1–25. <https://doi.org/10.1515/applirev-2024-0082>

- Kulick, Don 2015. The Problem of Speaking for Others *Redux*: Insistence on Disclosure and the Ethics of Engagement. *Knowledge Cultures* 3/6: 14–33.
- Lakatos Elisabeth 2024. Biztos helyet teremteni. *Duj Dzséne – Ketten* 1/1: 7.
- Lakatos Józsefné Réca 2024. Elköltözés a telepről: Egy új esély. *Duj Dzséne – Ketten* 1/1: 7 – 8.
- Lakatos Mária Csomma 2024. A telepről egy új utcában: Visszaemlékezésem a kiköltözésről. *Duj Dzséne – Ketten* 1/1: 6–7.
- Lengyel Gabriella 2004. Tiszavasvári cigány népessége. In: Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (szerk.): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 157–179.
- Lengyel Gabriella 2013. A cigány–magyar együttélésről. Tiszavasvári jegyzetek. In: Szuhay Péter (szerk.): *Távolodó világaink. A cigány–magyar együttélés változatai*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. 57–80.
- Maldonado-Torres, Nelson 2007. On the colonality of being. Contributions to the Development of a concept. *Cultural Studies* 21/2–3: 240–270. <https://doi.org/10.1080/09502380601162548>
- Makoni, Sifree – Pennycook, Alastair 2006. Disinventing and reconstituting languages. In: Makoni, Sifree – Pennycook, Alastair (eds.): *Disinventing and Reconstituting Languages*. Multilingual Matters, Clevedon. 1–41.
- Makoni, Sifree – Idem, Unyierie Angela–Rudwick, Stephanie 2023. Decolonizing Applied Linguistics in Africa and Its Diasporas: Disrupting the Center. *Critical Inquiry in Language Studies* 21/3: 285–306. <https://doi.org/10.1080/15427587.2023.2255324>
- Mark, James – Imre, Anikó – Iacob, Bogdan C. – Baker, Catherine 2024. Introduction: racial disavowals – historicising whiteness in Central and Eastern Europe. In: Baker, Catherine – Iacob, Bogdan C. – Imre, Anikó – Mark, James (eds.) 2024. *Off white: Central and Eastern Europe and the global history of race*. Manchester University Press, Manchester, England. 1–30.
- Mignolo, Walter D. 2018. What does it mean to decolonize? In: Mignolo, Walter D. – Walsh, Catherine E. 2018. *On Decoloniality: Concepts, Analytics, Praxis*. Duke University Press, Durham. 105–134.
- Pulay Gergő 2018. Crises, securitizations and the Europeanization of Roma representation. *Intersections* 4/3: 180–192. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v4i3.489>

- Rampton, Ben – Tusting, Karin – Maybin, Janet – Barwell, Richard – Creese, Angela – Lytra, Vally 2004. *UK Linguistic ethnography: A discussion paper*. 1–24. https://www.lancaster.ac.uk/fss/organisations/lingethn/documents/discussion_paper_jan_05.pdf (letöltés: 2024. 11. 06.)
- Rampton, Ben – Maybin, Janet – Roberts, Celia 2015. Theory and method in linguistic ethnography. In: Snell, Julia – Shaw, Sarah – Copland, Fiona (eds.): *Linguistic Ethnography: Interdisciplinary Explorations*. Palgrave Macmillan. 14–50.
- Romaine, Suzanne 1994. *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford University Press, Oxford.
- Rosa, Jonathan – Bonilla, Yarimar 2017. Deprovincializing Trump, decolonizing diversity, and unsettling anthropology. *American Ethnologist* 44: 201–208. <https://doi.org/10.1111/amet.12468>
- Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert (eds.) 1994. *Linguistic human rights. Overcoming linguistic discrimination*. De Gruyter Mouton, New York.
- Stewart, Michael 2013. Roma and Gypsy “ethnicity” as a subject of anthropological inquiry. *Annual Review of Anthropology* 42: 415–432. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092010-153348>
- Stroud, Christopher 2001. African mother-tongue programs and the politics of language: linguistic citizenship versus linguistic human rights. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 22/4: 339–355.
- Stroud, Christopher 2017. Linguistic Citizenship as Utopia. *Multilingual Margins: A Journal of Multilingualism from the Periphery* 2/2: 20–37.
- Stroud, Christopher 2018. Linguistic citizenship. In: Lim, Lisa – Stroud, Christopher – Wee, Lionel (eds.), *The Multilingual Citizen. Towards a Politics of Language for Agency and Change*. Multilingual Matters, Bristol. 17–39.
- Stroud, Christopher – Kerfoot, Caroline. 2021. Decolonizing Higher Education: Multilingualism, Linguistic Citizenship and Epistemic Justice. In: Bock, Zannie – Stroud, Christopher (eds.): *Language and decoloniality in higher education: Reclaiming voices from the South*. Bloomsbury Publishing, London. 19–46.
- Stroud, Christopher 2023. Linguistic citizenship 1. In: McKinney, Carolyn – Makoe, Pinky – Zavala, Virginia (eds.) *The Routledge Handbook of Multilingualism*. Routledge, London. 144–159.

- Sušová-Salminen, Veronika 2012. Rethinking the idea of Eastern Europe from postcolonial perspective. Coloniality, eurocentrism, border thinking and Europe's other. In: Aleenius, Kari – Olavi, K. Fält (eds.): *Vieraan Rajalla, Studia Historica Septentrionalia* 64. 191–212.
- Szabó Gergely 2022. Mobilitás és többnyelvűség: Egy nyelvészeti etnográfiai vizsgálat bemutatása. In: Kocsis Ágnes – Szlávich Eszter – Varga-Sebestyén Eszter (szerk.) *Észlelés és előfordulások: Tanulmányok a 15. Félúton konferenciáról*. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. 44–57.
- Szabó Gergely – Boda Kata – Marczell Soma – Bodó Csanád 2024. Kollaboratív írás a tanárképzésben: egy részvételi pilotvizsgálat tanulságai. *Anyanyelv-pedagógia* 17/2: 40–57.
- Szabóné Balázs Beáta – Ábri Izabella 2024. Betekintés egy roma asszony otthonába. *Duj Dzséne – Ketten* 1/1: 10.
- Tokár Zoltánné Katalin – Lakatos Józsefné Réca 2024. Jósomszédok Isten szeretetében: Interjú Emesével. *Duj Dzséne – Ketten* 1/1: 9.
- Tusting, Karin (ed.) 2019. *The Routledge Handbook of Linguistic Ethnography*. Routledge, London.
- van Baar, Huub – Ana Ivasiuc – Regina Kreide (eds.) 2018. *The Securitization of the Roma in Europe*. Palgrave Macmillan, London–New York.
- Wasser, Judith Davidson – Bresler, Liora 1996. Working in the interpretive zone: Conceptualizing collaboration in qualitative research. *Educational Researcher*, 25/5: 5–15. <https://doi.org/10.3102/0013189X025005005>
- White, Daniel 2017. Affect: An Introduction. *Cultural Anthropology*, 32/2: 175–180. <https://doi.org/10.14506/ca32.2.01>.
- Williams, Quentin – Stroud, Christopher 2015. Linguistic citizenship: Language and politics in postnational modernities. In: Milani, Tommaso M. (ed.): *Language and citizenship: Broadening the agenda*. Johns Benjamins Publishing Company, Amsterdam. 89–112.